

Ващенко В.В.,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
м. Дніпропетровськ

ПСИХОАНАЛІЗ ЯК ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА: АРХЕОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У ТЕКСТАХ З. ФРОЙДА

Анотація. В статті розглядається проблема взаємозв'язку та відмінностей між психоаналізом та психоісторією з точки зору текстів З. Фрейда. Піднімається проблема інтердисциплінарного та дисциплінарного транзиту професійних ролей З. Фрейда. Ставиться питання про місце «археології» психоаналізу З. Фрейда в інтелектуальній історії Європи між «генеалогією» Ф. Ніцше та «археологією знань» М. Фуко. Аналізується гіпотеза щодо легітимації психоаналізу як наукової дисципліни археологією. Визначаються механізми такої легітимації та водночас раціоналізації, важливу роль серед яких виконувала логіка відкриття.

Ключові слова: історіографія, психоаналіз, психоісторія.

Теоретична проблематика, що знаходиться в центрі нашої уваги останнім часом — дослідження інтердисциплінарного поля взаємодії між *психологією та історіописанням* з перспективи саме *історії історичної науки*. Така перспектива кардинально відрізняється від традиційного психоісторичного ракурсу інтердисциплінарної комунікації по вісі «психологія-історіописання».

Якщо інтерес психоісториків, за звичай, обертається навколо того, які психологічні теорії, у який спосіб й з яким ступенем валідності можуть бути застосовані у просторі історіописання, коли історики вписуються у психологічний дискурс на правах «боржників» та «позичальників» знання, то нас цікавить протилежне за спрямуванням питання, а саме: які елементи історичного знання й у який спосіб були залучені психологами для конструювання норм власної науковості у ХХ ст. [1]. Таке повернення символічних боргів психологам може становити перший крок для повноцінного діалогу та інтердисциплінарної взаємодії, символічного обміну, в процесі якого поступово має сформуватися спільний інтелектуальний простір історіописання та психології.

В цьому дослідженні буде показано, що в основі домінуючого проекту психології ХХ ст. — *модерністського*, який дисциплінарно оформився у вигляді *психоаналізу* й, з усіма своїми варіаціями, хронологічно тривав аж до початку 80-х рр.,

лежать певні *образи історичного знання й моделі історіописання*. За такою демонстрацією проглядатиме більш амбітна мета — спроба розглядати повстання психологічних дисциплін та теорій ХХ ст. як віхи у розвитку історіописання й історичної науки, інтерпретуючи їх як своєрідні «аномалії історіописання». У такий спосіб, на нашу думку, не лише можуть бути проявлені можливості подолання дистанції між психологічним та історичним знанням, але й має бути переглянуто образ самого історичного знання у ХХ ст. й, відповідно, що є більш важливим — накреслено перспективи його подальшого розвитку.

Підпорядковуючись цій остаточній меті, буде продемонстровано, як у психоаналізі З. Фрейда з самого початкового моменту його виникнення додалася дисциплінарна дистанція між психологією та певним образом історичного знання. Доведеться переглянути тут пунктирно та контекстуально історію виникнення «психоаналізу», посилаючись на відповідний доробок євроатлантичної думки, згідно з якою певна візія історичної науки та відповідний образ історичного знання виступали тією загальною моделлю, за лекалами якої З. Фрейд формував психологічну дисципліну власного імені.

Проте, відправним пунктом наших роздумів стануть дотичні рядки одного з провідних методологів української історичної науки — проф. В. В. Підгаєцького, який у підрозділі своєї монографії «*Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття*» звернув увагу читачів на доволі неочікувану дисциплінарну роль З. Фрейда (див.: «*Зигмунд Фрейд — як джерелознавець або про зміст поняття «вірогідність» і про деякі методи її досягнення*» [2]). Так, несподівано для себе, В. В. Підгаєцький відкрив малопомітні контури З. Фрейда, котрий під час лекції з основ нової на той час дисципліни — психоаналізу, виступаючи перед фаховою аудиторією студентів-медиків, провів сеанс перевтілення у образ професійного історика — професора-історика: «І тут зовсім несподівано, як на мене, від суто медичних проблем З. Фрейд переходить до проблем історичних [у «Лекціях з психоаналізу» — В. В.]. Він пропонує своїм слухачам уявити собі,

що вони знаходяться не на лекції з психоаналізу, а з історії і лектор розповідає їм про Олександра Македонського» [3].

Що значив цей «історичний» жест засновника психоаналізу? Чи була ця «гра в історика» звичайною «театральною» репризою й чи вичерпується сенс такого «інтердисциплінарного» перевтілення суто дидактичними та риторичними завданнями, які ситуативно стояли перед психіатром З. Фройдом на одній з його публічних лекцій? Чи, можливо, фігура «психоаналітика-історика», блукаючи з одного фахового тексту австрійського інтелектуала у інший, набувала рис константної величини, яка відсилає до глибинних дисциплінарних сенсів психоаналізу як такого?

Принаймні, у євроатлантичній інтелектуальній традиції проблематика присутності історіографічного дискурсу у текстах З. Фрейда, починаючи з 80-х рр. ХХ ст. досліджувалася доволі інтенсивно [4], що схиляє на користь його не випадкового та не ситуативного характеру. Але й від західних читачів все ще очікують здивування, коли йдеться про законність та обгрунтованість місця З. Фрейда як канонічної фігури в традиційній ієрархії європейських філософів історії. З цього приводу один з засновників психоісторії Брюс Мезліш (В. Mazlish) писав: «Це може здивувати деяких читачів при трактовці З. Фрейда як останнього з великих класичних філософів історії. І все ж такий опис є точним. Засновник психоаналізу належить до традиції Конта і Гегеля, а особливо — Віко, крізь наповнення яким його можна добре розглянути. Як і останній, Фройд розробив нову науку — у даному випадку, психоаналіз замість філології — яка запропонувала важливі ключі для вирішення загадки минулого людини» [5].

Насправді, питання інтердисциплінарного та дисциплінарного транзиту професійних ролей З. Фрейда й полягає у тому, що він не був ані фаховим джерелознавцем, ані філософом історії й, вже напевно ані (продовжуючи шереду несподіванок у переліку його «історіографічних» ролей) професійним «археологом». Але саме на останній з перелічених ролей, зважаючи як на «аматорські» інтереси самого «засновника психоаналізу», так і на методи та «дисциплінарний образ», який він конструював щодо створеної ним нової дисципліни — психоаналізу, а також на відповідний інтелектуальний доробок в євроатлантичній традиції [6] — буде зосереджено нашу увагу.

Між «генеалогією» Ф. Ніцше та «археологією знань» М. Фуко має віднайти своє законне місце в інтелектуальній історії Європи й «археологія» психоаналізу З. Фрейда. Тим більше, що такого дисциплінарного погляду на психоаналіз дотримується чимала кількість знакових інтелектуалів

Європи ХХ ст. Так, наприклад, Поль Рікер (Ricoeur P.), підкреслюючи важливість археологічної метафори у фрейдистському мисленні, зазначав: «Фрейдизм є експліцитною та тематизованою археологією... психоаналіз є археологією; він є археологією суб'єкта» [7]. Але що дійсно це значить задумати психоаналіз у термінах археології душі? Проблема, яка нас тут цікавитиме — є проблемою суто історіографічною: які образи історичної науки ХІХ ст. й, зокрема, археології, було задіяно засновником психоаналізу задля конструювання успішного дисциплінарного образу психоаналізу.

1. Емоційний фон археологічного проекту психоаналізу З. Фрейда: бажання, задрість, інтереси

Розпочнемо осмислення місця дисциплінарного археологічного проекту З. Фрейда та його ролі у модернізації психології зламу ХІХ — ХХ ст. з дечого *особистісного* — з того емоційного фону, який супроводжував археологічну метафору у текстах засновника психоаналізу. Ці занадто людські емоції — доволі сильні, власне найсильніші (а йшлося, як побачимо, про цілу веревичку *бажань* — *задрість* та *ненависть* — принаймні, про їх очевидні маркери) — окреслювали первинну сцену письма, у межах якого розгортався «археологічний проект» його психоаналізу.

1.1. Бажання: корекція образу-себе або З. Фройд як невідомий «експерт» з археології

У листі від 17 лютого 1931 року до Стефана Цвейга — палкого прихильника та популяризатора психоаналізу — засновник психоаналізу піддає назовні невеликій, проте дуже суттєвій корекції той образ, який намалював австрійський письменник, подаючи інтелектуальну біографію З. Фрейда: «...з Вашим зображенням не збігається... що я все таки приніс багато жертв заради того, щоб зібрати колекцію грецьких, римських та єгипетських раритетів й взагалі то *більше читав археологію, ніж психологію...* [виокр. — В. В.]» [8]. Отже, Стефан Цвейг написав художню біографію З. Фрейда, віддавши йому належну шану як засновнику нової психологічної дисципліни — психоаналізу. Натомість, сам засновник цієї тільки-но повсталій дисципліни замість того, щоб насолоджуватися законним визнанням та почесним статусом першопроходця, дуже обережно зміщуючи акценти з психології на археологію, волів би у відповідності з цим перенакреслити контури власної біографії. Принаймні, з огляду на прочитану ним літературу та отриманий інтелектуальний досвід, він, щонайменше, міг би претендувати на роль радше *експерта з археології, ніж психології* й жалкує, що саме така його іпостась не була донесена до публіки й читачів його біографії у

виконанні С. Цвейга. Фройд як археолог, більше археолог, ніж психолог — така різниця між З. Фройдом — літературною проекцією, сконструйованою *письменником* С. Цвейгом, одним словом, «портретом ззовні» та його, *психолога* З. Фрейда, «справжнім обличчям» або, точніше «бажаним обличчям», яке він волів би побачити й, яке, на жаль, не побачать інші — читачі його інтелектуальної біографії. І це не був єдиний й останній випадок, коли «реальний» З. Фройд-«психолог» здійснював інтердисциплінарний стрибок у площину «бажаного» З.Фрейда-«археолога».

1.2. *Заздрість: боротьба за першість в археології або, випереджаючи Г. Шлімана та А. Еванса*

У «Мойсеї та монотеїзмі» [9] — останньому, й тому значимому тексті (три частини якого побачили світ у 1937-1938 рр.), тяжко хворий, виснажений боротьбою з раком та численними операціями, З. Фройд писав:

«Знаходячись на рівні психологічної науки сьогодні, ми давно вже, задовго до Шлімана та Еванса, могли б поставити питання: звідки взявся увесь цей матеріал переказів та міфів, який Гомер та... грецькі драматурги перетворили на безсмертні твори мистецтва». (Наведений нами переклад Р. Додельцева, який навряд чи можна назвати блискучим, нівелює сенс написаного З. Фройдом, тікаючи від мовної специфіки сказаного: «З позицій наших сьогоднішніх психологічних уявлень можна було задовго до Шлімана та Еванса задати запитання: звідки греки взяли весь той матеріал легенд, що перероблявся Гомером та великими античними драматургами у своїх шедеврах» [10]).

Й всі ці зізнання З. Фрейда у хіба що не обсесивній пристрасності щодо діяльності археолога відбуваються на фоні відвертої, засвідченої в його «Автобіографії» «нелюбові» до професії лікаря: «Якоїсь особливої пристрасності до професії та діяльності лікаря я, у ті молоді роки, не відчував, як, власне, й опісля також... мене більше цікавили справи людські, ніж об'єкти природи...» [11].

Все прописується З. Фройдом так, немов дисципліна психоаналіз і він, її визнаний засновник, конкурує не з відповідними теоріями у галузях психології та психіатрії, не з фахівцями-психіатрами, а вступає у безпосереднє інтердисциплінарне змагання з археологією та видатними археологами. Більш того, австрійського інтелектуала нав'язливо переслідують тут питання пріоритету, викликане іменами Г. Шлімана та А. Еванса — фактичних фундаторів археології як дисципліни. Задля цього була використана дивна нарративна темпоральна конструкція, яка ламає будь-який природний хід часу у фікції уяви та міфічної циклічної конструкції: «ми давно вже, задовго до Шлімана та

Еванса...», правда, якби «сучасну психологію» й його, як її засновника, перенести у час перед ними. Що значить подібний «трансфер» й руйнація часу у боротьбі за першість? Всього лише заздрість, яка скеровує письмо З.Фрейда? Мова дарує насолоду отримати першість, якщо цього дуже бажаєш. І все виглядає так, немов підприємство усього його життя — психоаналіз, було сконструйовано лише задля того, щоб З. Фройд під кінець життя міг написати цю фразу, отримавши повну сатисфакцію [12]. Хоча б на письмі. Саме сформований З. Фройдом психоаналіз, з перспектив власних конструкцій, міг би претендувати на місце археології й археологічних відкриттів, зроблених Шліманом та Евансом стосовно Трої. Саме він, З.Фройд, міг би знаходитися на місці Шлімана та Еванса, саме йому б належали їх відкриття.

Отже, по-перше, З. Фройд у *бажаному* дисциплінарному образі-себе самопрописується як експерт з археології, більше археології, ніж психології.

По-друге, таке його бажання-себе в образі археолога підсилюється аргументацією та реалізується на фоні власного ж зізнання у *відсутності пристрасності* (нелюбові) до лікарської професії та, навпаки, *зацікавленості* у людських справах, що сам він трактує як відсутність інтересу до природничих наук.

По-третє, З. Фройд зі своїм психологічним дисциплінарним проектом претендує на роль першості саме у галузі археології, проявляючи очевидну *заздрість* стосовно провідних сучасних йому археологів — німця Г. Шлімана та англійця А. Еванса.

Таким чином, треба мати на увазі, що археологічне письмо, створене З. Фройдом, його раціональність та взаємопереплетені теоретичні дискурси психології й археології розгортаються у межах цих особистих бажань, зацікавлень, заздрості та заперечень засновника психоаналізу [13].

Саме його сучасна психологія була б археологією. Та хто сказав, що «психоаналіз» належав до відомства «медицини», а не «археології» й що З. Фройд не розробляв своєрідний різновид історичної дисципліни, який лише за іронією долі опинився у розділі «психіатрії» чи «психології»? Адже, археологія як «могутня метафора» у межах «психоаналітичних текстів» З. Фрейда (саме так назвав один з провідних дослідників даної теми — Дональд Каспіт (Kuspit D.) [14]) надихала З. Фрейда від його найраніших досліджень з етіології істерії до останніх теоретичних праць у галузі психології релігії у «Мойсеї та монотеїзмі».

2. Формування образу психоаналізу як археологічної дисципліни

2.1. Наслідуючи логіку відкриття Г. Шлімана: крокуючи за античним міфом

Отже, якщо гіпотеза про сукупність емоцій та бажань З. Фрейда, ядро яких утворювала заздрість до відкриттів Г. Шлімана має сенс [15], то можна припустити, що весь дисциплінарний образ психоаналізу формувався як спосіб психічної раціоналізації цих емоцій його засновником і «трансферу» теоретичних і дисциплінарних положень сучасної йому археології, а також перенесення логіки відкриття Г. Шлімана у галузь психоаналізу.

Підсиленням даного припущення слугує і той простий факт, що життя З. Фрейда у часовому вимірі покривало період становлення археології як наукової дисципліни. Засновник психоаналізу народився у 1856 р., коли Троя була міфом, а пограбування стародавніх захоронінь складало норму поведінки великої кількості забезпечених та не дуже авантюристів — мисливців за скарбами, а помер — у 1939 р., коли у багатьох центрах давньої цивілізації (наприклад, у Афінах та Каїрі) було засновано археологічні музеї.

Отже, очевидно, що становлення психоаналізу як наукової дисципліни відбувалося у той же самий час, в який і археологія конститувала норми власної науковості.

Проте, порівняно з інфантильною дисципліною, котра лише спиналася на ноги — порівняно з психоаналізом, археологія у дні З. Фрейда мала більшу популярну привабливість й справжню респектність. Й, поєднуючи психоаналіз з археологією, З. Фрейд робив «театральний жест» до публіки взагалі — до неінтелектуального натовпу. Така апеляція З. Фрейда до однієї з легітимних історичних дисциплін пов'язала непопулярне, підозріле підприємство — психоаналіз, з респектним — археологією, яке, власне, й набуло особливої популярності після відкриття Г. Шліманом Трої.

Отже, з соціальної дисциплінарної перспективи фрейдистська апеляція до археології може бути розглянута як зусилля знайти прихильність соціума й навіть мати деяку частину героїчних якостей, пов'язаних з перенесенням героїчної аури археології XIX ст. на психоаналіз.

Проте, за цією популістською конотацією інтердисциплінарної стратегії австрійського психіатра легко розпізнавалася й набагато більш серйозна мета, яку переслідував З. Фрейд, залучаючи археологічну метафору. На дисциплінарному рівні вповні припустимою може виглядати гіпотеза щодо легітимації психоаналізу як наукової дисципліни археологією й з цих перспектив треба прослідкувати механізми такої легітимації [16].

До механізмів такої легітимації та водночас раціоналізації належала логіка відкриття, задіяна Г. Шліманом при розкопках Трої й, вочевидь, перенесена З. Фрейдом у галузь психоаналізу як один з його базових теоретичних конструктів. Йдеться про концепт славнозвісного «едипового комплексу», який, за загальною згодою, утворює теоретичну серцевину психоаналізу.

«Логіка відкриття» Г. Шлімана, нагадаємо, полягала у тому, що він продемонстрував реальність героїв та фактів Трої. Фактично, давньогрецька легенда надавала археології спеціальне поважне соціальне місце. Така археологічна стратегія німецького археолога — слідування давньогрецькому легендарному матеріалу, що дозволило спродувати конкретні наукові результати, відкрила для З. Фрейда шлях легітимації його новоповсталой дисципліни: пішовши за міфом про Едипа австрійський психіатр відкрив головні сексуальні комплекси, що скеровують поведінку людини — т. зв. «едипів комплекс»: «Так як Шліман основував свої розкопки на Гомері, так і зображення Фрейда щодо роботи психоаналізу скеровувалося довірою стосовно доказового значення класичної літератури, як це видно в його використанні драми царя Едипа» [17].

З цього приводу наведемо розлогу цитату з монографії Ліс Мьолер, в якій розкриваються механізми перенесення «логіки відкриття» Г. Шлімана у галузь психоаналізу: «Наскільки самі археологи безпосередньо розглядали це, розкопки Трої та Кноса вводили міф у царство реальності. Робота Шлімана та Еванса показала археологам, що «безперечно існує ядро історичної правди у більшості з стародавніх грецьких легенд» і Фрейд бачив свій власний психоаналітичний проект відбитим у цьому відкритті. Якщо ядро історичної істини може бути знайдене в античних легендах і міфах цієї культури, то чому це ж не може бути застосовано до міфів і легенд окремого індивідуума, тобто, до фантазій і мрій, які формують психоаналітичний об'єкт дослідження? І відколи археологи, за словами Шлімана, мали успіх «в проникненні до найглибшої темряви та доісторичних часів», чому це не може бути можливим для психоаналізу у відкритті передісторії суб'єкта? Доповідаючи Флісу щодо прогресу його самого останнього аналізу, Фрейд писав: «Для похованих глибоко внизу всіх його [пацієнта] фантазій ми знайшли сцену від його примітивного періоду (до двадцяти-двох місяців), який відповідає усім вимогам і з якого витікають усі головолітки». Лист, який датується 12 грудня 1899 р., продовжується...: «Це все у той же самий час — сексуальне, цнотливе, природне й т.ін. Я все ще не можу повірити в це. Це ніби Шліман розкопав іншу Трою, яка, як вірили,

була міфічною». У світлі порівняння Фрейда сцени дитинства з шліманівською Троєю, психоаналіз, здається б, не є новим і підозрілим підприємством, але радше є спробою розширити археологічний проект на області індивідуальної душі. Й дійсно, це, я думаю, було тим, як Фройд на зламі сторіч сприймав свою власну роботу» [18].

2.2. Стратиграфічний метод у археології та психоаналізі: моделі запозичення

Психоаналіз переніс у власний дисциплінарний простір не лише «логіку відкриття», яка була успішно задіяна у сучасній йому археології, але й відповідну методологію — т. зв. «стратиграфічний» метод. У чому суть цього методу?

Як зазначає дослідниця археологічних стратегій у літературі ХІХ ст. Олександра Варвік «...розкопки Шліманом Трої у 1870-х залежали від дуже специфічної ідеї, якій він слідував: копати вглиб, щоб віднайти правду існування міста Гомера. У його власних словах: «Оскільки це було моєю метою розкопати Трою, яку я сподівався знайти в одному з нижчих міст, я був змушений зруйнувати багато цікавих руїн у верхніх шарах» [19].

Ця дихотомія між глибиною та поверхнею відноситься, врешті-решт, до зміни загальної концепції особи і зростаючого інтересу щодо людського внутрішнього наповнення у постреформаційну еру. Ці ідеї з'явилися в той же самий час, як і поняття стратифікації в геології та археології. В обох дисциплінах було визнано, що шари скелі, так як і осад порід, відкладалися протягом довгих періодів часу, і що пониження у глибини землі відповідало певним чином пониженню у глибинах лінійного часу. Проте, з цих обох дисциплін археологія була більше сполученою з дослідженням саме людського минулого, і, отже, з історичним часом [21].

Таким чином, суть археологічного «метода», який складав теоретичне підґрунтя для проведення розкопок Г. Шлімана (власне, як і інших археологів ХІХ ст.) полягала в тому, що нижчі культурні шари розкопок, які приховували істину про минуле, відповідали найдавнішому періоду на шкалі часу. Істина, глибина та минуле поєднувалися, за такою логікою, в одне нерозривне сенсоутворююче ціле.

Треба зазначити, що все дев'ятнадцяте століття перебувало під впливом цієї нав'язливої ідеї щодо певного типу взаємовідносин-диз'юнкцій — між «поверхнею» і «глибиною», між тим, що проявляється назовні й тим, що є всередині. Застосовуючи археологічний наратив для описування роботи аналізу, Фройд розташовував його власне підприємство в межах цієї епістемологічної парадигми «зовнішнього / глибини». Таке розрізнення позначає психоаналітичний метод саме як такий,

що не задовольняє себе залишками на поверхні, але проникає до того, що приховане внизу, причому, минуле ототожнюється з глибиною [21].

З усіх нових напрямів західного думання, що розвивалися в дев'ятнадцятому і продовжували свій інтелектуальний рух також у двадцятому сторіччі, психоаналіз був, можливо, єдиним, котрий зробив найбільшу ставку на гру відношень між глибиною і поверхнею, й, явно, роблячи так, запозичив це з мови археології. Фройд писав про «найглибшу страту розуму», і зробив відмінності між заманіфестованим та латентним, цивілізованим і нецивілізованим, історичним і доісторичним, дорослим та інфантильним, фактом і фантазією. Ці різні покликання на глибину часто взаємно корелюють в його роботах [22].

Як ми бачили у випадку з Фройдом, ці різні опозиції прагнуть стати сполученими одна з одною. Минуле автоматично сполучається зі стратиграфічною глибиною й потребує того, щоб бути відтягнутим назад на поверхню з темряви і п'їтьми й лише, якщо таке відбудеться — бути джерелом значимого знання» [23].

***

Підбиваючи підсумки цієї короткої розвідки, котра радше відкриває простір певних проблем, ніж вирішує їх, можемо, між тим, говорити про деякі очевидні результати.

Очевидно, що археологія зламу ХІХ — ХХ ст. була однією з тих структуроутворюючих дисциплінарних стратегій історіописання, котра спричинилася до появи та легітимізації знакового психологічного проекту ХХ ст., у межах якого була здійснена кардинальна модернізація психології та психіатрії — до появи психоаналізу.

Очевидно, також, що така імплементація археології у тканину психо-дисципліни була неможливою без «людського, занадто людського» — без задіяності відповідних комплексів засновника психоаналізу, механізми раціоналізації яких й проявили себе у формі цієї імплементації. Така раціоналізація проявляла себе як у формі відповідної «логіки відкриття», так і у вигляді «методології».

Й, нарешті, очевидно, що символічний інтердисциплінарний обмін між психологією та історіописанням, що привів до утворення у ХХ ст. на їх кордонах нової «гібридної» дисципліни — психоісторії, має інтерпретуватися не як транзит односпрямованих запозичень від психології до історії, а як рівноправний інтердисциплінарний діалог. Причому, психоаналіз з таких перспектив виглядає як простір раціональності, котрий може бути потрактовано як «аномальну» форму історіописання.

Література:

1. Дане дослідження є продовженням наших попередніх зусиль щодо прояснення кордонів перетину двох дискурсів — психо-дискурсу та, власне, дискурсу історіографічного — в епоху Модерну. З огляду на це, наші попередні дослідження було зосереджено на проблемі «присутності» «неврозу» у текстах одного з «батьків» історичної науки початку ХХ ст. — М. Грушевського (Див.: Ващенко В. В. Неврастенія: непрочитані історії (Деконструкція одного надпису — сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського). — Д.: Вид-во ДНУ, 2002. — 408 с.; Ващенко В. В. Генетичний метод (1903 р.): неврастенія як модерністський стиль самопрезентації науковця // Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. — Д.: Вид-во ДНУ, 2007. — С. 122-193). Ця ж розвідка являє собою зворотно «синхронічну» спробу прояснити порядок функціонування історичного дискурсу у просторі текстів одного з «батьків» «сучасної» психології — З. Фрейда, роки інтелектуальної активності якого також припали на початок ХХ ст.
2. Підгаєцький В.В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. — С. 281-287.
3. Там само. — С. 284.
4. Див., наприклад, відповідний розділ монографії Стівена Е. Голдберга «Два взірця раціональності у писаннях З. Фрейда» (Goldberg S.E. History and historicity in psychoanalysis // Two patterns of rationality in Freud's writings. — Tuscaloosa and London: The University of Alabama Press, 1988. — P. 114-147).
5. Mazlish V. The Riddle of History: The Great Speculation from Vico to Freud. — N.-Y.: Harper and Row, 1966. — P. 381.
6. Див. далеко не повний список праць, присвячених функціонуванню археологічного дискурсу у текстах З. Фрейда: Armstrong R. H. The Archaeology of Freud's Archaeology: Recent Work in the History of Psychoanalysis // The International Review of Modernism. — 1999. — № 3:1. — P. 16-20; Bowdler S. Freudian archaeology // Anthropological Forum . — 1996. — № 7. — P. 419-438; Bernfeld S. C. Freud and Archaeology // American Imago 8. — 1951. — P.107-128; D'Agata A. L. Sigmund Freud and Aegean Archaeology. Mycenaean and Cypriote Material From His Collection of Antiquities // Studi micenei ed egeo-anatolici. — 1994. — № 34. — P. 7-41; Kaus R. J. Archaeology of childhood. Psychoanalytic conditions for realizing childhood daydreams exemplified by Heinrich Schliemann // Psyche (Stuttg). — 1992. — Nov. — 46(11). — p.1037-69; Kuspit D. A. Mighty Metaphor: The Analogy of Archaeology and Psychoanalysis // Sigmund Freud and Art: His Personal Collection of Antiquities. L.Gamwell and R.Wells, eds. — N.-Y.: State University of New York and London: Freud Museum. — p. 133-151; Muller L. Freudian Reading: Analytical and Fictional Constructions. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. — 288 p.; O'Donoghue D. Negotiations of surface: archaeology within the early strata of psychoanalysis // Japa. — 52/3. — P. 653-671; Reeves C. N., Yumiko U. Freud As Collector: A Loan Exhibition from the Freud Museum. — Tokyo: Gallery Mikazuki, 1996. [See also the online exhibition at <http://www.kajima.co.jp/prof/culture/freud/index.html>]; Schmidt D. Refuse Archaeology: Virchow — Schliemann — Freud // Perspectives on Science. — 2001. — 1 June. — Vol. 9. — № 2. — P. 210-232; Schorske C.E. Freud: the psychoarchaeology of civilizations // The Cambridge Companion to Freud / Ed. by J. Neu. — Cambridge: Cambridge University Press, 1991. — P. 8-24; Sliwa J. Egyptian Scarabs and Seal Amulets from the Collection of Sigmund Freud. — Krakow: Nakladem Polskiej Akademii Umiejetnosci, 1999.
7. Цит. за: Muller L. Freudian Reading: Analytical and Fictional Constructions. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. — P. 34.
8. З. Фрейд — С. Цвейг. Из переписки / По ту сторону принципа удовольствия. — М.: Прогресс, Литера, 1992. — С. 491.
9. В. Вахрушев у рецензії на харківське видання праць З.Фрейда (Фрейд З. Я и Оно. — М.: Эксмо-пресс; Харьков: Фолио, 2001 — 864 с.) пише з приводу цієї праці засновника психоаналізу: «Пікантність» праці у тому, що на цей раз йшлося про співплемінників З. Фрейда, винищення яких вже розпочав у 30-ті рр. Гітлер. Фрейд, який сам міг стати жертвою фашизму (його врятували світова слава й багатий викуп), з одного боку, демонструє свою наукову «безпристрасність» (біблейські євреї, як і будь-який первісний народ, могли бути жорстокими та ін.), з іншого, їх все ж таки виправдовує: по-перше, вбивство Мойсея було не марним, воно допомогло створити найкращу у світі релігію, по-друге, Мойсей був все ж таки «чужаком» для давніх іудеїв, єгиптянином за народженням й вихованням, що «переметнувся» до євреїв з надзвичайних обставин. Всі ці побудови віддають якоюсь штучністю. До того ж Фрейд, мабуть, не знав, що його «відкриття» стосовно національності міфічного Мойсея не є новим: ще Є. П. Блаватська у «Таємній доктрині» пише: євреї багато «запозичили з Єгипту через Мойсея та інших Посвячених...» (Див. рецензію Вахрушева у часописі «Волга», № 9, 1999). Додамо, що сам З. Фрейд, який дав нову релігію обраному народу — психоаналіз, що називали «єврейською наукою», взамін старої, при тому з позиції «чужого», того, хто підриває єврейські святині у найтяжчий для соплеменників час (і тут специфічну роль відіграє це посилання на «наукову об'єктивність»), багато чого запозичив з Єгипта. Насамперед — пристрасть до колекціонування єгипетської старовини. І не в останню чергу — практика гіпноза, з якої починається тернистий шлях психоаналізу. Щодо ідентифікацій З. Фрейда з Мойсеєм, пророком, який дає своєму народові нову релігію й страждає за це, пророком, який черпає свою мудрість в Єгипті, то серед останніх праць це питання підіймається у розділі 4 «Якщо Фрейд був Мойсей. Вступ: Мойсей та монотеїзм» монографії Alexander Irving E. Personology: Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography. Durham, NC: Duke University Press, 1990. (Тут автор розглядає взаємодію тексту «Мойсея та монотеїзма» та життя й біографії самого З. Фрейда).
10. Фрейд З. Человек по имени Моисей и монотеистическая религия. — М.: Наука, 1993. — С. 79.
11. Фрейд З. Автобиография / По ту сторону принципа удовольствия. — М.: Прогресс, Литера, 1992. — С. 92.
12. Треба визнати, що якоюсь мірою, хоч і помертно, З. Фрейд взяв такі своєрідний реванш у Шлімана. Принаймні, ще й по сьогодні, археологія як дисципліна та зацікавлення археологією самого Шлімана набагато частіше розглядаються крізь призму психоаналізу, ніж навпаки — виникнення психоаналізу як дисципліни розглядається з огляду на становлення та методи археології. Як приклад пошлемося на статтю Kaus R. J. Archaeology of childhood. Psychoanalytic conditions for realizing childhood daydreams exemplified by Heinrich Schliemann // Psyche (Stuttg). — 1992. — Nov. — 46(11). — P. 1037-1069.
13. Першість у постановці питання «З. Фрейд як археолог» належить Бернфелд Сюзан Кассіпер (Bernfeld S. C.), яка ще у 1951 р. у «American Imago» опублікувала статтю «Фрейд та археологія» (Див.: Bernfeld. S. C. Freud and Archaeology // American Imago 8. — 1951. — P. 107-128) . У цьому тексті вона розгорнула першу

модель психоаналітичного пояснення — гіпотезу, яка інтерпретувала персональну зацікавленість З. Фрейда археологією. С. Бернфельд вважає, що, археологічна метафора мала велике особисте значення для Фрейда, в межах якої він розвивав власний інтерес до класичної літератури та античного мистецтва у юності. Ця зацікавленість пробудилася у майбутнього психіатра саме тоді, коли його родина переїхала з сільської місцевості до Відня й відбувся його розрив зі старою годувальницею, котра у свій час ввела маленького З. Фрейда у світ християнських релігійних ідей. Відкинувши розради релігії, З. Фройд повернувся обличчям до археології, котра відкрила йому істину, що речі, котрі були втрачені і поховані, можуть бути повернуті назад та реанімовані. Визначальна теза у аргументації С. Бернфельд зводиться до твердження, що археологія у психічному світі З. Фрейда посіла місце альтернативної релігії, виступаючи засобом для подолання часової обмеженості людського існування та смерті.

14. Kuspit D. A. *Mighty Metaphor: The Analogy of Archaeology and Psychoanalysis*. In: Sigmund Freud and Art: His Personal Collection of Antiquities. L. Gamwell and R. Wells, eds. — N.-Y.: State University of New York and London: Freud Museum. — P. 133-151.

15. На задрість З. Фрейда, викликану досягненнями Г. Шлімана при розкопках Трої, як на рушійний мотив зацікавленість австрійським психіатром археологією, вказують різні автори, наприклад Шорске: «Як підкреслює Шорске (Schorske), Фройд, що захоплювався, і заздрих Генріху Шліману (Heinrich Schliemann), німецькому аматору-археологу, котрий, сильно здивувавши археологічний естеблшмент, мав успіх у локалізації давнього міста, яке він проголосив Троєю Гомера. Й це — навряд чи є збігом, що аналогія Фрейда з археологією в «Етіології істерії» — статті, написаній «усупереч моїм колегам» — читається як сконденсована версія саме шліманівського звіту щодо того, як він розкопував Трою й, отже, заглушив голоси тих експертів, які відкидали його теорію щодо місцезосташування міста Гомера». (Cit.: Müller L. *The Freudian Reading: Analytical and Fictional Constructions*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. — P. 37).

16. До тих нечисленних дослідників, які заперечують теоретичний та легітимуючий вплив саме «археологічної» моделі Г. Шлімана на психоаналіз З. Фрейда належить німецький дослідник Д. Шмідт (Schmidt D.), який виклав свої погляди у доволі провокативній статті, назву якої можна було б вільно перекласти як «Археологія покидьків (або сміття): Вірхов — Шліман — Фройд» (див.: Schmidt D. *Refuse Archaeology: Virchow — Schliemann — Freud // Perspectives on Science*. — 2001. - 1 June. — Vol. 9. — № 2. — P. 210-232). Д. Шмідт зазначає, що у своїй відсилці до знання та технік археології, З. Фройд викликає уявні ландшафти такого людського минулого, яке не є репресованим, але — славним та монументальним. Ця суперечність або прогалина між характером психоаналітичних об'єктів та їх репрезентацією надає підставу для «археологічного» дослідження власне самого психоаналізу. З цією метою Шмідт конфронтує наративи одного з «героїв» археології XIX ст. Генріха Шлімана з двома невеличкими текстами Рудольфа Вірхова, в яких він розробляє дивовижну ідею «археології сміття». Пов'язуючи пошуки скарбів та сміттезвалища він запитує, чи дійсно саме «археологічні» практики наприкінці XIX ст. конституювали той тип історичного знання, який призвів до сучасного історизму і є вирішальним не лише для Фрейда, але також і для сьогоднішніх теоретичних рефлексій щодо подальших археологічних перспектив в просторі культурних студій.

17. Warwick A. *The Dreams of Archaeology // Journal of Literature and Science*. —2012. — № 5. — P. 87.

18. Müller L. *Freudian Reading: Analytical and Fictional Constructions*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. — P. 38.

19. Warwick A. *The Dreams of Archaeology // Journal of Literature and Science*. —2012. — № 5. — P. 87.

20. Thomas J. *Archaeology and Modernity*. — New York: Routledge, 2004. — P. 169.

21. Müller L. *Freudian Reading: Analytical and Fictional Constructions*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. — P. 35.

22. Thomas J. *Archaeology and Modernity*. — New York: Routledge, 2004. — P. 162.

23. Ibid. — P. 169-170.

Вашенко В.В. Психоанализ как историческая дисциплина: археологический дискурс в текстах З. Фрейда — Стаття.

Анотация. В статье рассматривается проблема взаимосвязи и отличий между психоанализом и психоисторией с точки зрения текстов З. Фрейда. Поднимается проблема интердисциплинарного и дисциплинарного транзита профессиональных ролей З. Фрейда. Ставится вопрос о месте «археологии» психоанализа З. Фрейда в интеллектуальной истории Европы между «генеалогией» Ф. Ницше и «археологией знаний» М. Фуко. Анализируется гипотеза относительно легитимации психоанализа как научной дисциплины археологией. Определяются механизмы такой легитимации и в то же время рационализации, важную роль среди которых выполняла логика открытия.

Ключевые слова: историография, психоанализ, психоистория.

Vashchenko V. A psychoanalysis as a historical discipline: an archeological discourse in Freud's texts. — Article.

Summary. In the article the problem of intercommunication and differences between a psycho-analysis and psycho-history from the point of view of texts of Z.Freud is examined. The problem of interdisciplinary and disciplinary transit of professional roles of Z.Freud rises. A question about the place of psycho-analysis «archaeology» of Z.Freud in intellectual history of Europe between «genealogy» of F.Nietzsche and «archaeology of knowledge» of M.Foucault is defined. A hypothesis of legitimation of psycho-analysis as scientific discipline by archaeology is analysed. The mechanisms of such legitimation and at the same time of rationalization, an important role among which was executed by opening logic, are determined.

Keywords: Historiography, psychoanalysis, psychohistory.